

יומן

כיצד דיברו עברית בגרמניה הנאצית

לבטא הגרמני בעברית יפה מחט הפי טיפון, אבל הוא נשמע חד וחותר גם בתקליטור המצורף לחוברת הנוכחית (מספר 93) של הרבעון להיסטוריה "ומנים". פתאום, מתוך המחשב, נשמע המבטא הנשכח ההוא, ששלט פעם ברבעים מסוימים בתל-אביב עד שכנו "קנטון עברית", כלומר Kein Ton Ivrit (אף לא הגה עברי). יש בתקליט טור הזה רגילות אחרות מתוך "מכונת הדיבור בתור מורה שפות: ששה תקליטים" להוראת השפה העברית, שיצאו לאור בגרמניה הנאצית ב-1934. התקליטים הללו התגלגלו לידינו של פרופ' שמואל יורעאל, מומחה לכלשנות שמית, שפירסם מקצת ממחקרו במאמרו ב"ומנים".

הקול בתקליט הוא קולו של צדוק אשר (אוסקר) פלבר, שעיבר את הספר "עברית חדשה גלמדת מהר" מאת הרב ר"ר אמיל כהן. קולו של פלבר נשמע ורם, אולי מפני שאלה הם התקליטים של 78 סיבובים בדיקה, ואולי מה מת החיפון שנכפה על אד יורדי גרמניה. מאז עליית הנאצים לשלטון ועד סוף יוני 1934 עלו לארץ 10,582 יהודים מגרמניה באופן ליגלי והפעילות הציונית והתרבותית פרחו שם. באי חרוונה לאור בגרמניה המאוחדת Vorbei (עבר), ובו 11 דיסקים של הקלטות שנעשו בגרמניה בין השנים 1933-1938, ובתוכם שירים רבים בעברית וביידיש.

ששת התקליטים ללימוד עברית הרוו מעט את הצמאים לדעת עברית, בעיקר בדרום מזרח. "אדוני המורה, בקשה גדולה יש לי אליך: רצוני לעלות בזמן קצר ארצה ועוד הייתי חפץ ללמוד קודם את דקדוק השפה העברית מפיד. התוכל למסור לי בקצור את כללי הדקדוק?" והמורה שבי, "בחפץ לב", ואחר כך משוחח בשלל נושאים: בענייני כסף ומטבעות ("אין לי אלא לירה, היכול אדוני לפרוט?"), מציאת הדרך ("לסיחה, כמה המרחק לכתל המערבי?"), ובהלכות עישון ("אי אפשר לי לחיות בלי סיגרה") ורפואה ("בעיני הגברת עצבנית היא מאד. אתנוב לה תרופה, תלך עם התקנה אל בית המרחק ותקני יום שלש פעמים מלא כף האכילה"). המלים "סיגרה" ו"התקנה" הן בדי תאמה, סיגרה ומרשם, ויורעאל טוען כי לא היו בשימוש בעברית המדוברת בארץ ישראל. שור הדיב ר"ר כהן ביקר בארץ רק פעם אחת, ואת העברית הכיר בעיקר מן הכתובים. מובן איפוא שהעברית המדוברת בתקליט דווקא מהעברית הצברית כמחזה שבין ברלין לתל-אביב, והעברית הנלמדת כאן חגיגית וגבוהה. אבל הלא באותם ימים דווקא, לפני שאפשר היה לשמוע בדיי שיר כמו "אל תכעסי", היו מקליטים גם בפלשתינה בעברית תקנית שכתב.

ואף על פי כן הצליחה העברית הארצית-ראלית, המדוברת, להתנגב לגרמניה הנאצית. יורעאל ביקר את התקליטים ומצא – למרבה ההפתעה – "טעויות" בעברית, הרווחות דווקא בשפת הדיבור. הגה למשל, בספר הגלולה לת-קליטים נכתב: "התוכל לתת לי?" אבל בעל פה אומר הקריין, כמובן: "תוכל לתת לי?" המלה "שמונה", המועטת להלכה במלרע, מבוטאת כאן בפשטות "שמונה", במלעיל, וכך גם השם מות: חיפה ועמק יורעאל. הגייה תקנית כמו "איוז" ו"לכל הפחות" נהפכה ל"איוז" ו"לכל תיות בכ", כמו "כולם", שמוטב "כולם", או "לקבוע" שהיה ל"קבוע", וכן הלאה. הגה כן היו התקליטים ללימוד השפה העברית מכשיר נדיר ללימוד השפה העברית שנכתבה ודוברת – בגרמניה ובארץ ישראל – לפני למעלה משבעים שנה.

בי"מ



ערכה ללימוד השפה, 1934. תמונת נא הגברת את בגדיה

המטרה העיקרית הייתה להכשיר את היידיקים לחיי היום יום בארץ, כגון ביקור אצל רופא: "ומה לגברת?" הרופא שואל.

הגברת: "אינני מרגישה את עצמי בטוב, ובבקשה לבדוק את תי".

הרופא: "תפשוט נא גברתי את בגדיה ותיתן לי להקשיב (...)

הגברת: "אין לי להתאונן עליו".

בסופו של דבר רושם לה הרופא תרופה ומורה לה: "תלך עם ההתקנה אל בית המרחק ותיתקן יום שלש פעמים מלא כף האכילה". עורכי התקליטים האלה הניחו כנראה שהיידיקים יסכימו ללכת לרופא שאינו יודע גרמנית.

בעשרים השנים שיצאו מאז גילה את התקליטים האלה הפך הבלשן יורעאל למעין בלש היסטורי. הוא נאחו בכל שביב של מידע שנכלל על התקליטים עצמם, חקר כל רמז: איפה ומתי היה פנסיון נורדאו ששלל את הרב בדמל, עד מתי אפשר היה לבקר בתקנית. יותר מכל רצה יורעאל לדעת מי היו האנשים שיומו את הפקת התקליטים האלה, מה הניע אותם, מה עלה בגורלם. הוא טוה חושים חובקי עולם בניסיון לאתר את צאצאיהם, גם סיפר על מאמציו בתוכנית רדיו, אך נאלץ להי מתין עד ימי האינטרנט ואז מצא את קצה החוט בגרדה. הנא צים עצרו את אמיל כהן, אך הוא ניצל, ונפטר בארצות הברית. אוסקר פלבר חי בישראל עד 1962 ואז חזר לשטוטגרט, שם נפטר ב-1979.

הספרונים ללימוד עצמי המלווים את התקליטים ערוכים בקפידה רבה על פי כללי הדקדוק, אך אפילו היידיקים הטובים ההם נכנעו פה ושם לעברית המדוברת, שהייתה כבר אז שונה מהלשון התקנית, ומן הסתם חשו שהם עושים צעד גדול לקראת ההמון הוושב בפלשתינה.

מאמרו של יורעאל ב"ומנים" (מספר 93) מלווה בתקליטור ועליו מבחר מהשיעורים של כהן ופלבר. הקולות מתעדים לא רק את הניסיון הפאטאל כל כך שכמה מהיידיקים עשו כדי למצוא את מקומם בתחביר העברית, כי אם גם את הטרגדיה של רובם, שנכשלו בכך.

toms@haaretz.co.il

אבל כדי להגשימה צריך אתה ליצור אדם חדש, פסק קרליבך בסיום ביקורו. רק מי שראה עצמו כהודו כשגיריה של מעצמה קטנה בישראל, כפי שכתב לא מכבר גרעון סאמט ב"מסע ערמי", או מעצמה גדולה כ"מערבי" – יכול לכתוב משפט כזה בתום שלושה שבועות בהודו.

ייקה, דבר עברית

יום אחד שוטט לו שלמה יורעאל בחנות לספרים יד שנייה "ויקרא" שבתל אביב ונתקל בקופסה שנשאאת את הכותרת "מכונת הדיבור בתור מורה שפות". היו בה שישה תקליטים (78 סיבובים בדיקה) להוראת השפה העברית, על פי תוכנית שנקראה "פה מדברים עברית".

יורעאל, כיום פרופסור לכלשנות באוניברסיטת תל אביב, רכש את התקליטים תמורת 100 דולר ובעשרים השנים שיי ניה הנאצית, כנראה בסוף 1934, ושיקפו את ניסיונם של היידיקים ללמוד עברית. זה מסמך מרשים לב שיתן תנופה נוספת לשיח היידיקה הער המתנהל בשנים האחרונות בישראל.

היחסים בין היידיקים לבין השפה העברית היו בדרך כלל מיוסרים מאוד; השיעורים שהקליטו הרב אמיל כהן מברלין והמומחה אוסקר פלבר משטוטגרט, הקנו שפה נכונה, בדרך כלל. בתוך כך ויתרו כמעט לחלוטין על ההברה האשכנזית שהייתה מקובלת עליהם, ואימצו להם את ההברה הספרדית שהייתה מקובלת בארץ ישראל. אך המבטא היידי נשמע בתקליטים כמו בגרועה שבפארוזיות. הגה אולי הסבר אחד מדוע דיברו היידיקים כפי שדיברו: כך לימדו אותם.

לשון התקליטים נמלצת מאוד, ספק אם שיקפה את שגרת הדיבור שהייתה מקובלת בארץ בשנות השלושים. "הלא, נעי ריי" מתרבים התקליטים את הייקה הבא לירושלים להגיד לאיזה ילד שהוא פוגש בעיר העתיקה: "הראה לי את הדרך אל הכותל המערבי" הייקה מבטחי לילד שלושה גרושים אם ללווהו ובהגיעם הוא מתפעל: "נפלא! תמונה מפארה! תורה רבה על הלווייתך וזה רק שלושה גרושים לראינוע".